

بررسی روش های آموزش مباحث مربوط به محیط زیست در دوره ابتدایی

سید مهدی سید رضایی^۱، میلاد احمدی^۲، محسن خلجی^۳، عباس میرزایی^۴

^۱ کارشناسی علوم تربیتی گرایش آموزش ابتدایی، آموزگار

^۲ کارشناسی علوم تربیتی گرایش آموزش ابتدایی، آموزگار

^۳ کارشناسی علوم تربیتی گرایش آموزش ابتدایی، آموزگار

^۴ کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، آموزگار

نویسنده مسئول:

سید مهدی سید رضایی

چکیده

آموزش محیط زیست را می توان یک نظام فکری جدید عنوان نمود که توسط آن انسان می تواند به طور هماهنگ با طبیعت به زندگی خود ادامه دهد. هدف پژوهش حاضر بررسی وضعیت آموزش محیط زیست در برنامه های درسی دوره ابتدایی ایران است. دو پرسش اساسی پژوهش عبارتند از: وضعیت محتوای کتب درسی و برنامه درسی در دوره ابتدایی برای آموزش حفظ محیط زیست چگونه است؟ و با چه راهبردهای آموزشی می توان آموزش اثر بخشی را در حوزه حفاظت از محیط زیست ارائه کرد تا وضعیت حفاظت از محیط زیست در جامعه کنونی بهبود و توسعه یابد؟ تحقیق حاضر، از نظر هدف، تحقیقی کاربردی و از لحاظ روش مطالعه ای توصیفی-تحلیلی است. در این مقاله، اطلاعات مورد نیاز برای پاسخگویی به سوال ها، از طریق اسناد و مدارک کتابخانه ای، گزارش های تحقیقی و جستجو در شبکه های اینترنت جمع آوری شده است. یافته های پژوهش نشان داد که وضعیت موجود حفظ محیط زیست در روش های آموزش محیط زیست دوره تحصیلی ابتدایی ایران علی رغم تلاش هایی که صورت گرفته چندان مناسب نیست و نگاه ویژه ای که کشورهای پیشگام نسبت به حفظ محیط زیست در آموزش مدرسه ای شان دارند، در دوره ابتدایی ایران مشاهده نمی شود. پژوهش حاضر نیز به منظور بهبود وضعیت حفظ محیط زیست در برنامه های درسی دوره ابتدایی ایران راهکارهایی از قبیل طراحی برنامه درسی آموزش محیط زیست، نیازسنجی آموزش زیست محیطی، بازنگری اساسی نسبت به محتوای آموزش و روش های آموزش فعال و جذاب محیط زیست را پیشنهاد می نماید.

واژگان کلیدی: محیط زیست، علوم، روش تدریس فعال، تعلیم و تربیت

مقدمه

ضرورت آموزش های زیست محیطی

آموزش محیط زیست را می توان یک نظام فکری جدید عنوان نمود که توسط آن انسان می تواند به طور هماهنگ با طبیعت به زندگی خود ادامه دهد. در این نظام فکری اصول، ارزش ها، عواطف و مسئولیت های فردی و حرفه ای و حتی عادات رفتاری هر فرد و نهایتاً جامعه باید در جهت هماهنگی با طبیعت متحول گردد. در هر کشوری نظام آموزش و پرورش یکی از نظام های اجتماعی است و رسالت این نظام علاوه بر انتقال میراث فرهنگی و تجارب بشری به نسل جدید، ایجاد تغییرات مطلوب در شناخت ها، نگرش ها و در نهایت رفتار فراگیران می باشد. شیوه کار کردن و مؤثر بودن در مراکز آموزش، مستلزم شناخت اهداف و اصول آموزش و پرورش، ویژگی های دانش آموزان و معلمان، برنامه های درسی و روش های آموزشی و پرورشی است. نظام آموزش و پرورش در جهان کنونی، وظایف و کارکردهای مختلفی را به طور آشکار و پنهان برعهده دارد و از ابزار تحقق اهداف و مقاصد اجتماعی کشورها به شمار می رود. کارکردهای آن به حدی است که جوامع مختلف انتظار دارند این سازمان ها باید پاسخگوی نیازهای معنوی و مادی آنان بوده و به عنوان یک عامل تحقق نیازهای فردی و اجتماعی و رشد و توسعه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در جامعه محسوب گردند. از جمله کارکردها و اهداف نظام آموزش و پرورش در جمهوری اسلامی ایران نیز اهداف زیستی می باشد. از آن بین می توان به تقویت روحیه رعایت بهداشت عمومی و حفظ محیط زیست اشاره نمود (Safi, 2006).

در جهان امروز محیط زیست به یک بحث بسیار استراتژیک و مرتبط با تمام حوزه های فکری بدل شده است، توسعه آگاهی و دانایی در زمینه محیط زیست به منظور ایجاد سواد زیست محیطی^۱ و توسعه مسئولیت پذیری و تعهد در قبال آن به عنوان یکی از مؤلفه های رفتار شهروندی^۲ ضرورتی اجتناب ناپذیر است. حوزه حساس و گسترده محیط زیست بستر حیات و مشکلات بوجود آمده در آن، مهمترین چالش معاصر انسان است (UN, 2007). گستردگی و پیچیدگی موضوعات مربوط به محیط زیست و رابطه انسان با طبیعت ضرورت نگاه راهبردی برای توسعه آموزش در سطح اقشار مختلف اجتماعی را اجتناب ناپذیر می سازد. توسعه آگاهی های زیست محیطی به طور اجتناب ناپذیری، نیازمند بهره گیری از نظریه های نوین مدیریت و تعلیم و تربیت است. دانش آموزان باید در برابر حفظ محیط زیست و طبیعت احساس مسئولیت داشته و نسبت به آن پاسخگو باشند، بدانند چه موادی برای حفظ محیط زیست و طبیعت مضر است و به طور کل در این حوزه سؤال کنند و پاسخ

(Stokking, H. & Vanaert, L. & Meijberg, W) (1999) مسائل خود را کشف نمایند

ضرورت آموزش های مرتبط با محیط زیست در دوره ابتدایی

صاحب نظران توصیه می نمایند آموزش مسائلی مانند رعایت بهداشت فردی و مسائل اجتماعی و حفظ محیط زیست و احساس مسئولیت در قبال آن از دوره کودکی باید آغاز گردد (Shafi abadi, 1994)، زیرا دیده شده دانش آموزانی که در دوره دبستان از آموزش های فوق برخوردار بوده اند، در پایه های بعدی صلاحیت های عقلانی و اجتماعی بیشتری داشته اند (Yarmohammadian, 2003). باتوجه به نقش این دوره در شکل گیری شخصیت فرد، مراکز آموزشی می بایست نسبت به پرورش توان فکری دانش آموزان دبستانی در زمینه های مختلف و از جمله حفظ محیط زیست اهتمام بیشتری داشته و فرصت هایی فراهم نمایند تا آنان از قدرت تعقل خود برای حل مسائل شخصی و اجتماعی بهره ببرند. در نظام های آموزشی که به طور سنتی یکی از مشکلات آن حافظه پروری است، کودکان می فهمند در دبستان باید مغز و عقل خود را بیش از همه برای حفظ کردن نکته ها به کار ببرند تا بیان علایق، ایده ها یا مشکلات. ولی برای بسیاری از کودکان که یادگرفته اند با موفقیت فکر کنند، تغییرخواسته شده در مؤسسات آموزشی از سمت تفکر به سوی حفظ کردن به منزله یک شوک است (Glasser, 1995). برای فاصله گرفتن از یک شوک حافظه محوری در مباحث آموزشی می بایست از مشارکت فراگیران در معماری تعلیم و تربیت آنان بهره گرفته شود. بنابراین ما به عنوان فعالان حوزه تعلیم و تربیت به دنبال این مسئله هستیم که مباحث مربوط به حوزه محیط زیست و راه های حفاظت از محیط زیست را با چه روش ها و الگو های آموزشی به دانش آموزان آموزش داد تا حداکثر تاثیر را برای حفاظت از محیط زیست داشته باشد.

در مباحث مدیریت کلاس، مقوله ای که کمتر بدان توجه می شود، مبحث روانشناسی اجتماعی کلاس است به طور معمول، دانش آموزان و معلمان نیمی از ساعات بیداری خود را در مدرسه و کلاس می گذرانند و در آنجا، همانند سایر محیط های اجتماعی، با یکدیگر تعامل

¹ Environmental literacy

² Behavior citizenship

دارند. این تعامل در ارتباط برقرار کردن معلم با دانش آموزان، دانش آموزان با معلم، دانش آموزان با یکدیگر و سرانجام با انواع مطالب و مواد درسی تجلی می یابد. معلمان گزارش می دهند که هر کلاس ویژگی خاص و منحصر به فردی دارد که آن را از سایر کلاس ها متمایز می کند. به همین دلیل، دانش آموزان اظهار نظرها و قضاوت های متفاوتی درباره کلاس های گوناگون دارند و هنگامی که درباره خاطرات دوران تحصیل صحبت می کنند، برخی کلاس ها را عالی، بعضی را متوسط و پاره ای را بد به شمار می آورند. بدون تردید، همه آنچه دانش آموزان از کلاس ها به یاد می آورند، درباره چیزهایی که معلم به آنان آموخته است نیست، بلکه مربوط به ابعاد روانی- اجتماعی کلاس است. به طور کلی، یک کلاس درس را می توان نظامی پویا دانست که ساختار سازمانی و هنجارهای خاص خود را دارد. کلاس ها، ممکن است در ظاهر همانند یکدیگر به نظر آیند، اما در واقع چنین نیست و هر کلاس، همانند اثر انگشت، ویژگی خود را دارد و بی همتاست.

همچنین، هر کلاس، شیوه و الگوهای ارتباطی و محدوده های خود را دارد و چنین به نظر می رسد که عواملی نامرئی رفتار اعضای کلاس را هدایت و کنترل می کنند. با اینکه کلاس ها هر روز شکلی متفاوت با روزهای قبل می گیرند، در هر کلاس قدری ثبات، پایداری و تداوم وجود دارد که از پیشینه افراد آن سرچشمه می گیرد. روش ها و ساختارهایی که معلمان برای بنا نهادن و برقراری کلاس بر می گزینند عوامل بسیار مهمی اند که بر چگونگی تشکیل کلاس و نحوه اجرای آموزش های درسی و اجتماعی اثر می گذارند. اتخاذ شیوه ی مناسب برای ایجاد کلاس های ثمربخش نیز از جمله مسئولیت های معلمان است و چنین کلاسی دارای سه ویژگی است:

۱. محیطی است که در آن دانش آموزان نسبت به خودشان، هم کلاسی هایشان و کلاس درس به عنوان یک گروه اجتماعی، احساس مثبت دارند.

۲. به گونه ای سازمان یافته است که ساختار و روش های آن، نیاز های دانش آموزان را برآورده می سازد و نیز مکانی است که در آن دانش آموزان تکالیف و وظایف خود را انجام می دهند و با معلم و سایر دانش آموزان همیاری و همکاری می کنند.

۳. محیطی است که در آن دانش آموزان به کسب دانش و مهارت های فردی و اجتماعی ناایلیل می شوند. آرزوی هر معلم داشتن کلاسی با ویژگی های گفته شده در بالاست و لذت بخش ترین لحظه هنگامی است که معلم با احساس رضایت از کار خود از کلاس خارج می شود و حس می کند که دانش آموزان از اینکه در کلاس او بوده اند خرسند هستند.

برای رسیدن به چنین جایگاهی عوامل زیادی باید دست به دست هم دهند؛ از جمله آنها داشتن علاقه به تدریس است، عامل دیگر، مهارت و دانش در موضوع تدریس است؛ عامل سوم را می توان آشنایی به روش ها و فنون یاددهی و یادگیری و به کار بستن آنها دانست.

روش تحقیق

تحقیق حاضر، از نظر هدف، تحقیقی کاربردی و از لحاظ روش مطالعه ای توصیفی-تحلیلی است. با بررسی کتب دوره ی ابتدایی با کمک کتب راهنمای معلم مربوطه به استخراج راهبرد های مناسب آموزشی مطالب مدنظر پرداخته شده است.

این پژوهش، به دنبال پاسخگویی به دو سوال زیر است:

- ۱- وضعیت محتوای کتب درسی و برنامه درسی در دوره ی ابتدایی برای آموزش های زیست محیطی چگونه است؟
- ۲- با چه راهبردهای آموزشی می توان آموزش اثر بخشی را در حوزه محیط زیست ارائه کرد تا وضعیت حفاظت از محیط زیست در جامعه کنونی بهبود و توسعه یابد؟

یافته ها

رشد اخلاقی حفاظت از محیط زیست هر کودک ابتدا به عادت های فرد در زندگی او بستگی دارد و همچنین نباید نقش آموزش های دوران کودکی و پیش دبستانی او را نادیده گرفت، چرا که اغلب آموزش های این دوره در بزرگسالی به صورت رفتار های عینی بروز می دهد البته باید این نکته را مورد توجه قرار داد که داشتن آگاهی و اطلاعات کافی در حوزه ی بین فرایند ها و ارتباطات محیط زیست طبیعی و غیر طبیعی امری لازم و مهم است. به صورتی که شخص به ارزش ها و نظریات، انگیزه ها و تعهدات خود نسبت به حفاظت از محیط زیست جامعه عمل بپوشاند و سبب می شود که شخص اقداماتی برای حل مسائل محیط زیست و بهبود کیفیت زندگی به عمل آورد. نسبت به مسائل زیست محیطی، تخریب جنگل ها، تغییر اقلیم های زیست محیطی و افراط شدید در استفاده از منابع طبیعی نگران باشد و همچنین نسبت به اصلاح مشکلات تخریب منابع طبیعی، استفاده نابجا از محیط زیست و انقراض انواع جانوران، قدرت تشخیص و توصیف و خواستی صمیمانه داشته باشد و برای ابداع روش ها و وسایل مورد نیاز جهت رفع

مشکلات زیستی مهارت های لازم را کسب کند. بنابراین آموزش حفاظت از محیط زیست باید فرایندی در راستای این اهداف باشد و مدرسه کانونی بسیار مؤثر در جهت این اهداف خواهد بود.

آموزش در مقطع ابتدایی

کودکان و نیز دانش آموزان دوره ی ابتدایی فطرت پاک و آماده ای دارند که همچون لوحی سفید است که اگر با آموزش های صحیح زیست محیطی توأم شود، این آموزش ها را چون اعضای بدن خود رشد خواهند داد و بر شخصیت و فطرت آنان تأثیرات بسزایی خواهد گذاشت و در وجود آنها نهادینه خواهد شد و در زندگی روز مره خود به کار خواهند بست. البته باید توجه داشته باشیم که نقش والدین در دوران کودکی بسیار حائز اهمیت است. بنابراین، مدرسه می تواند با ارتباط مستمر و آموزش والدین از طریق کانال های ارتباطی نظیر انجمن اولیا و مربیان، شورای مدرسه، شورای دانش آموزی و ...، دانش آموزان و نیز والدین را مورد آموزش مؤثرتر قرار دهد. به وسیله آموزش های بازی گونه در سال های اولیه زندگی، کودکان روش های احترام به محیط زیست خود را به خوبی می آموزند. برگزاری مسابقات، تحقیقات میدانی بازی گونه و گردش علمی در این مقطع می تواند تأثیرات شگرفی در یادگیری داشته باشد. گنجاندن مشکلات و مسائل مربوط به محیط زیست کشور از جمله کم آبی، آلودگی محیط زیست و عوامل آلوده کننده، انقراض گونه های مختلف جانوران، تغییر آب هوای اقلیم های مختلف و اهمیت منابع طبیعی در کتب درسی یکی از بزرگ ترین عوامل در ایجاد حساسیت در کودکان نسبت به محیط زیست است.

معلمان ابتدایی برای آموزش مفاهیم و مؤلفه های زیست محیطی به دانش آموزان، بیشتر روی روش های تدریس فعال تأکید دارند. روشی که دانش آموزان در جریان آموزش برانگیخته شده و همواره دانش آموزان در امر یادگیری می کوشند و معلم نقش هدایت کننده دارد. روش گردش علمی و بازی که یک روش کودک-محور است دانش آموز را با مشارکت و تعامل با محیط زیست آشنا می کند و میتواند روشی مناسب بنا به شرایط سنی و ذهنی برای این دوره باشد. بنابراین می توان نتیجه گرفت که رویکرد آموزشی مسائل مربوط به زیست محیطی باید اکتشافی باشد.

بنابراین آموزش و پرورش ابتدایی در حکم کلیدی ترین نهاد آموزشی برای توسعه همه جانبه جامعه است که بر پایه نظم و انضباط اجتماعی استوار است و معلمان و برنامه ریزان آموزشی در این نظام زیرمجموعه ای از مجموعه ای بزرگ هستند که نقش آنها در ایجاد فرهنگ سازی بسیار مؤثر است و نتایج آن به نوعی در بلند مدت حاصل خواهد شد. بنابراین معلمان در چگونگی اجرای مؤثر روش های تدریس و برنامه ریزان آموزشی برای تشخیص عوامل تأثیرگذار در برنامه های درسی آموزش محیط زیست که در افزایش مسئولیت پذیری دانش آموزان در قبال محیط زیست، حفاظت و نگهداری از آن و ایجاد تغییر در رفتارهای دانش آموزان کاری بسیار دشواری خواهند داشت، زیرا مدنظر قرار دادن همه عوامل تأثیر گذار نیاز به تحقیقی وسیع دارد ولی با وجود این از موارد تأثیرگذار بر این موضوع، فراهم کردن محتوا و برنامه های درسی منطبق با نیازهای آموزش محیط زیست و همچنین روش ها و مدل هایی برای تدریس آموزش محیط زیست در مدارس خواهد بود. چنین امری سبب ایجاد فرصت های یادگیری در کلاس درس می شود که شامل فعالیت ها، تجربیات و تعامل های فراگیران و شرایطی است که معلمان ترتیب می دهند همین ترتیب استفاده از راهبردها و روش های تدریس بسیار مهم است تا اطمینان حاصل شود که همه دانش آموزان فرصت هایی برای یادگیری دارند. برای تحقق بخشیدن به چنین امری برنامه ریزان آموزشی باید با طراحی برنامه های درسی مناسب به مسائل زیست محیطی بپردازند و معلمان با روزآمد شدن در اجرای روش های تدریس مناسب در مباحث زیست محیطی، حفاظت از محیط زیست را به صورت کاربردی و به نحو مطلوب و شایسته به دانش آموزان آموزش دهند.

بحث و نتیجه گیری

محیط زیست از بزرگترین نعمت های خداوند است که در اختیار بشر قرار داده شده است تا از آن به نحو احسن بهره ببرد. در حالی که در جوامع امروزی، آلودگی زیست محیطی، تخریب جنگل ها و مراتع، بهره برداری افراطی از منابع طبیعی و زیر زمینی از بزرگترین دغدغه ها و معضلات محیط زیستی بشر در دهه های اخیر است. به طوری که زندگی بشر را با مخاطراتی از قبیل آلودگی هوا و به طبع آن نبود هوای پاکیزه جهت تنفس که منجر به بیماری های تنفسی در بشر شده و یا با نابودی جنگل ها و مراتع بر اثر قطع بی رویه درختان و بهره برداری های نابجا و افراطی موجب تغییر اکوسیستم طبیعت شده است که در نتیجه حیات بشر را با خطر جدی روبه رو ساخته است. بنابراین اهمیت موضوع حفظ جنگل ها و مدیریت در استفاده از منابع طبیعی و زیر زمینی از ضرورت های کلیدی در دهه های اخیر است که در اینجا جایگاه دستگاه تعلیم و تربیت که نقش بسیار مهمی در ایجاد فرهنگ حفاظت از محیط زیست را ایفا می کند قابل تامل است. در نتیجه دستگاه تعلیم و تربیت در بحث آموزش مباحث مربوط به محیط زیست باید از روش هایی بهره ببرد که اولاً برای دانش آموزان که مخاطب این آموزش است جذاب و مناسب باشد، ثانیاً یادگیری صرف دانش مطرح نباشد بلکه یادگیری به یادگیری مهارت های مربوط به حفاظت از محیط زیست توسط دانش آموزان همواره مد نظر باشد. ثالثاً در این موارد معلمان می توانند به جای استفاده از روش های تدریس سنتی که بازده چندان مناسبی ندارند از روش های فعال و نوین تدریس بهره ببرند که هم دانش آموز را درگیر مسائل و موضوع مربوطه می کند و هم یادگیری دانش آموزان از حیطه دانش خارج شده و وارد حیطه ارزشی و روانی حرکتی می شود؛ و هم از حالت کسل کننده و خستگی کلاسی که برای دانش همواره باید مسائل آموزش مباحث زیست محیطی به دانش آموزان در دستگاه تعلیم و تربیت در اولویت قرار گیرد تا از نابودی محیط زیست که به دنبال آن پایان حیات بشر است جلوگیری به عمل آورد.

منابع:

- بابازاده، علی؛ قهرمانی، محمد و اکبری، معصومه (1391). سازمان یادگیرنده بستر آموزش محیط زیست، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- حجتی سیاح، مریم و خدابخشی کولایی، آناهیتا (1395). اثر بخشی آموزش گروهی محیط زیست بر نگرش و آگاهی افزایشی زیست محیطی دانش آموزان دختر دبستانی شهر تهران، نشریه پرستاری کودکان دوره 2، شماره 3.
- زمانی مقدم، افسانه و سعیدی، مهدیه (1391). بررسی تأثیر آموزش محیط زیست بر ارتقای دانش، نگرش و مهارت معلمان مقطع ابتدایی منطقه 12 آموزش و پرورش تهران، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- سعادت، نیره؛ داریوش، کریمی و منوری، سید مسعود (1387). بررسی نیازهای آموزشی زیست محیطی دانش آموزان استان خوزستان، علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره شانزدهم، شماره ویژه 93.
- شبیری، سید محمد؛ قائمی، آلاله و قائمی، پونه (1392). بررسی روند آموزش محیط زیست در برنامه های پنج ساله توسعه کشور و ارائه راهکارهای مناسب جهت اجرای آموزش محیط زیست، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- عراقیه، علیرضا؛ برزآبادی، فراهانی نرگس و پاشایی ارزنه، علی (1391). کاوش در روش های آموزش محیط زیست از دیدگاه دانش آموزان دوره ابتدایی، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- عزیزی، وحید؛ سواری، مسلم؛ صادقی، معین و یاوری، غلامرضا (1392). تحلیل نگرش دانش آموزان پسر دوره متوسطه شهر همدان نسبت به حفاظت از محیط زیست، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- عظیمه السادات، عبداللهی و صادقی، حمید رضا (1391). نیازسنجی آموزش زیست محیطی دانش آموزان پسر مقطع ابتدایی شهر اصفهان، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- قاسمی، رامین و جهان، جواد (1396). بررسی جایگاه مولفه های اصلی آموزش محیط زیست در کتب مطالعات اجتماعی و علوم تجربی پایه پنجم دوره ابتدایی، مجله علمی رویکردهای پژوهشی در علوم اجتماعی، شماره 10.
- کریمی، داریوش و السادات، عنایتی اشرف (1391). آموزش برای توسعه پایدار مدرسه پایدار، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار.
- Glasser, W (1995). Schools Without Failure. Translated by : Sadeh Hamzeh Tehran. Roshd. First Edition.
- Hoody, L. (1995). The Educational Efficacy of Environmental Education, State Education & Environment Roundtable. San Diego, California.
- Safi, A. (2006). Primary, Guidance Cycle and Secondary Education. Tehran, Samt. Seventh Edition.
- Shafi Abadi, A. (1994). Techniques of Education Child, Tehran. Chehr.
- Stokking, H. Vanaert, L. Meijberg, W., Kaskens, A (1999). Evaluation Environmental Education, Commission on Education and Communication IUCN-The World Conservation Union.
- Yarmohammadian, M. (2003). Principles of Curriculum, Tehran, Yadvareh Ketab. Sixth Edition.